

Predgovor

Bosna i Hercegovina rijetko je kada u svojoj povijesti bila slobodna zemlja i rijetko je kad sama odlučivala o svojoj sudbini. Nakon propasti vlastitoga kraljevstva 1453, stoljećima poslije bila je pod tuđom upravom: nepunih pet stoljeća pod Otomanskim Carstvom (1453–1878), potom pod austrougarskom upravom (1878–1918), zatim u okviru Države Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1818–1941), u okviru Nezavisne Države Hrvatske (1941–45) te Federativne Narodne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1945–91). Nakon referenduma za neovisnu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu, održanog 29. veljače i 1. ožujka 1992. stječe međunarodno priznanje. No, to priznanje neće Bosni i Hercegovini donijeti toliko potreban mir u kojem bi, kao novonastala neovisna država (nakon raspada SFRJ, u kojoj je imala status federalne jedinice) mogla krenuti vlastitim razvojnim putem. Međunarodno priznanje bilo je još jedan u nizu povoda za oružanu velikosrpsku agresiju u kojoj su pored oružanih snaga JNA sudjelovale i vojne snage bosanskohercegovačkih Srba, ali i dragovoljačke postrojbe iz Republike Srbije i Crne Gore. U toj agresiji Jugoslavenska narodna armija (JNA) pretvorila se u Vojsku Republike Srpske koja je, zahvaljujući od JNA naslijeđenim materijalnim i ljudskim potencijalima, zaposjela već početkom 1991. više od polovice teritorija Bosne i Hercegovine. No, ta je velikosrpska agresija »omogućila« prerastanje velikosrpskog agresijskog rata u BiH u rat svijetu protiv svih: Vojska Republike Srpske, koju su u najvećem broju činili pripadnici srpske nacionalnosti i u najvišem postotku pravoslavne vjeroispovijesti, ratovala je protiv postrojbi Hrvatskoga vijeća obrane (HVO), u sastavu kojih su u najvećem broju bili pri-

padnici hrvatske nacionalnosti (u najvišem postotku rimokatoličke vjeroispovijesti)¹, te protiv Armije Bosne i Hercegovine (ABiH), koja je od početne vojske Republike Bosne i Hercegovine postala muslimanska, odnosno bošnjačka vojska. S druge strane, Hrvatsko vijeće obrane ratovalo je protiv Armije BiH i Vojske RS-a, a Armija BiH ratovala je protiv Vojske RS-a i HVO-a, a u jednom trenutku i protiv bošnjačko-muslimanskih postrojbi Autonomne pokrajine Zapadna Bosna Fikreta Abdića, čime je rat u BiH iz agresijskoga polaganu prerastao u bratoubilački, a u nekim segmentima, zbog uske povezanosti nacionalnog i religijskog, i u vjerski rat.

Stvaranjem Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) 1994. godine zaustavljen je oružani bošnjačko-hrvatski sukob, da bi se potpisivanjem Daytonskog sporazuma 1995. zaustavili svi međusobni vojni sukobi i bio uspostavljen mir, kojeg su mnogi prozvali »nepravedni mir«, jer je navedenim sporazumom Bosna i Hercegovina bila nepravedno podijeljena na dva entiteta: gotovo polovica (49%) njezina teritorija pripala je u ratu i na zločinu stvorenoj jednonacionalnoj srpskoj paradržavnoj tvorevini Republici Srpskoj, dok je preostalih 51% teritorija pripalo Federaciji BiH, koju su u neravnomjernom većinskom omjeru činili Bošnjaci i Hrvati. Ustavom Bosne i Hercegovine, koji je bio sastavni dio Daytonskog sporazuma, u Bosni i Hercegovini bila su priznata samo tri naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), pripadnici kojih su jedini mogli sudjelovati na izborima i na temelju toga u obnašanju vlasti na svim razinama. Zbog neriješenoga statusa grada Brčkog, na teritorijalnom principu formiran je Distrikt Brčko. Međunarodna zajednica je radi provedbe odredaba Daytonskog sporazuma uspostavila i Ured Visokog predstavnika. Na toj funkciji do sada se promijenilo više visokih predstavnika koji su dobivali i posebne ovlasti kako bi mogli »disciplinirati« neposlušne lokalne političare, ali i one na entitetskoj, odnosno državnoj razini.

¹ Potrebno je napomenuti da su početkom rata u BiH pa sve do oružanog bošnjačko/muslimansko-hrvatskog sukoba (1993) u nacionalno i religijski mješovitim, većinskim hrvatskim općinama (Prozor, Livno, Mostar, Tomislavgrad, Ljubuški) u postrojbama HVO-a bili pripadnici bošnjačke (muslimanske) nacionalnosti.

Međunarodna zajednica smatrala je Daytonskim sporazumom postignuto političko rješenje potrebnim minimumom za uspostavu vlasti u BiH. Međutim, kako to rješenje nije mnogima (Bošnjacima, a posebno Hrvatima) nudilo i konačno političko rješenje, rat se u Bosni i Hercegovini nastavio, ali ne više oružanim, već političkim sredstvima. Bošnjaci i Hrvati, nezadovoljni svojim statusom u okviru Federacije BiH (Hrvati počinju zahtijevati i svoj nacionalni tzv. treći entitet), kao i u okviru Republike Srpske, a time i Bosne i Hercegovine kao cjeline, tražili su promjenu Daytonskog ustava. Međutim, zbog velikog dobitka u Daytonu, srpske političke elite u Bosni i Hercegovini ne žele ni pod koju cijenu pristati na promjenu postojećeg ustava BiH (prije čak i referendumom o izdvajanju Republike Srpske iz BiH), jer postojeće političko rješenje jamči opstanak Republike Srpske. Takvo stanje političke neizvjesnosti nastavilo se sve do kraja 2009, a prema predviđanjima mnogih analitičara političkih prilika u BiH ono će potrajati i u idućim razdobljima.

Polazeći od navedenog stanja u susjednoj državi, Centar za demokraciju i pravo *Miko Tripalo* i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu organizirali su znanstveni skup *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, koji je održan 4. 11. 2009. u Zagrebu. Organizatori su željeli da na skupu o položaju Hrvata u današnjoj Bosni i Hercegovini govore isključivo znanstvenici iz Bosne i Hercegovine, iz različitih znanstvenih područja, i da o toj temi ne govore samo Hrvati, nego i Bošnjaci i Srbi. Pozivu za sudjelovanje na skupu odazvao se svojim radovima niz uglednih znanstvenika i intelektualaca iz Bosne i Hercegovine. Kao veliki prijatelj Bosne i Hercegovine i zagovaratelj njezine nedjeljivosti i suverenosti te njezina bezentitetskog političko-teritorijalnog uređenja, svoje je, ne samo sudjelovanje na tom skupu nego i njegovo visoko pokroviteljstvo, prihvatio i Stjepan Mesić, predsjednik Republike Hrvatske. Radovima sudionika skupa prethodi njegovo izlaganje pod naslovom *Bez entitetska Bosna i Hercegovina – rješenje za postizanje i održavanje konstitutivnosti i ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini*.

Skup je na početku rada pozdravio dekan Pravnoga fakulteta u Zagrebu, Željko Potočnjak. Skupu se odazvao i veći broj saborskih zastupnika i članova Vlade Republike Hrvatske, te znatan dio hrvatskih pisanih i elektroničkih medija.

II.

Predsjednik Republike Hrvatske **Stjepan Mesić** u svom uvodnom izlaganju polazi od postavke kako je rasprava o temi *Hrvati u Bosni i Hercegovini: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet* važna ne samo zbog aktualnosti trenutnog političkog stanja u Bosni i Hercegovini, nego ponajprije s obzirom na položaj Hrvata u toj zemlji, koji se (položaj Hrvata u BiH) tijekom i nakon posljednjega rata u BiH (1991–95) bitno pogoršao, i to ne samo zbog najmanje brojnosti hrvatskoga naroda, nego i zbog pogrešnih političkih procjena koje su imale hrvatske političke elite, kako one u BiH tako i u Republici Hrvatskoj. Rješenje »permanentne političke krize« u kojoj se Bosna i Hercegovina nalazi od vremena potpisivanja Daytonskoga mirovnog sporazuma, od 14. 12. 1995. godine do danas, predsjednik Mesić ne vidi u stvaranju hrvatskoga, tzv. trećeg entiteta, nego »u inzistiranju na tome da novi Ustav o kojem raspravlja i međunarodna zajednica:

- 1) poštuje konstitutivnost svih triju naroda na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine,
- 2) da jamči kulturnu autonomiju u ozračju interkulturalnosti te
- 3) da izgradi temelje političkim, poreznim, sigurnosnim, upravnim i drugih mehanizmima koji će jednako funkcionirati na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine«.

Takva ustavna rješenja omogućila bi funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao države i vodila bi ukidanju postojećih entiteta te novoj regionalizaciji zemlje. Ona bi smanjila i postojeće napetosti i međusobna nepovjerenja među trima narodima i omogućila da Bosna i Hercegovina započne temeljite i korjenite promjene radi pristupa Europskoj uniji. Pomoć Republike Hrvatske Hrvatima u BiH, predviđena

čl. 10. Ustava RH, treba biti kako »u funkciji izgradnje stabilnih međudržavnih odnosa«, tako i u funkciji očuvanja konstitutivnosti Hrvata u BiH, njihova političkog identiteta i subjektiviteta, ali i u funkciji stabilnosti BiH kao države. Mesić navodi kako se u navedenim pregovorima bosanskohercegovački Hrvati trebaju legitimirati kao »faktor političke stabilnosti države« i ustrajavati na donošenju ustavnih rješenja kojima »nijedan narod ne može za sebe prisvajati ulogu državotvornog naroda«, jer bi takav politički debalans značio put u raspad Bosne i Hercegovine.

U članku *Ustavnopravni položaj Hrvata nakon Dayton – kontinuitet depolitizacije* **Ivo Komšić** polazi od tvrdnje kako se Hrvati u BiH nalaze u procesu depolitizacije, i da je taj proces započeo početkom 90-ih godina 20. stoljeća, da je institucionaliziran u Daytonskom ustavu BiH i da se danas nastavlja politikom dekonstitucije naroda. Komšić se koristi pojmom »depolitizacija« u značenju oduzimanja ili odricanja političkog subjektiviteta, pa bi, kada je riječ o oduzimanju političkog subjektiviteta, »depolitizacija« značila da je nad narodom izvršena politička prisila ili pritisak neke druge vrste, odnosno da bi taj pojam kada je riječ o odricanju političkog subjektiviteta značio da je narod sam, u određenim okolnostima, politički subjektivitet prenio na nekoga drugoga ili da nije bio u stanju konstituirati svoju političku volju. U tekstu se naznačuje kako je politički subjektivitet naroda vezan za njegovu konstitutivnost u državi, a gubitak tog subjektiviteta za gubitak konstitutivnosti, odnosno za gubitak državnčkog identiteta, te da ni jedan narod ne može živjeti u jednoj, a svoj politički identitet i subjektivitet potvrđivati i ostvarivati u nekoj drugoj društveno-političkoj zajednici. I takva je proturječnost neprevladiva i vodi narod u šizofreno stanje, a njegovu političku praksu usmjerava prema izolacionizmu ili iseljavanju. Kada je riječ o Hrvatima u BiH, može se kazati kako se kod njih istodobno odvija proces depolitizacije i proces odrođavanja od Bosne i Hercegovine. Ti procesi otpočinju početkom 90-ih godina, kada Hrvati BiH formiraju svoju prvu nacionalnu stranku. Njezino formiranje trebalo je označiti početak političkog subjektiviteta hrvatskoga naroda u novim uvjetima, kao i njegovu unutarnju demokratizaciju. Međutim, taj proces nije vođen

u tom pravcu, nego u pravcu nacionalizacije teritorija te »političkog i teritorijalnog separatizma i izolacionizma« i provođen je različitim nasilnim sredstvima: »političkim pritiscima, kadroviranjem na svim razinama, vojnim prisustvom, ekonomskom zavisnošću i sl.«. U tom i takvom kontekstu Bosna i Hercegovina kao društveno-politička zajednica prestaje biti »tlo i okvir političkog identiteta hrvatskog naroda«. Stoga je i Daytonski sporazum bio istodobno rezultat mnogih suprotstavljenih parcijalnih interesa i njihova legitimacija i legalizacija, a to se očitovalo u njegovu Ustavu kao pravnoj formi. Stoga je i današnji položaj Hrvata u BiH određen upravo tim ustavom.

Šaćir Filandra u tekstu pod naslovom *Bošnjaci i Hrvati: od jednakosti do razlika* ističe kako odnosi Bošnjaka i Hrvata u posljednjih sto i pedeset godina nikada nisu određivani iz pozicija slobode i samostalnosti tih dvaju naroda, nego su uvijek bili determinirani izvana i često prikazivani u obliku »mita o bliskosti i o međusobnom savezništvu«, koji je, iako mit, imao i svoju trenutnu političku relevanciju. Autor je mišljenja kako u aktualnim bosanskohercegovačkim prilikama hrvatsko nacionalno pitanje postaje jedno od najbitnijih demokratskih pitanja, koje je rješivo samo kao zajedničko, opće pitanje, kao pitanje svih ljudi i građana BiH, a ne kao parcijalno, isključivo hrvatsko nacionalno pitanje. Pomoć Republike Hrvatske u rješavanju tog pitanja je dobrodošla, ali ne kao pomoć samo jednom od triju naroda, nego kao pomoć Bosni i Hercegovini kao cjelini. Jer, pozicioniranje hrvatskoga pitanja na isključivo nacionalno pitanje neminovno dovodi do reduciranja na njegov teritorijalni i nacionalni aspekt, a time i do sukoba s isto tako teritorijaliziranim interesima Bošnjaka i Srba.

Mirko Pejanović bavi se *demografsko-migracijskim problemima u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*. Kao podlogu svoje analize uzima demografsku situaciju u BiH prije raspada Jugoslavije (1990), zatim navodi demografsko-migracijske promjene tijekom rata u BiH (1991–95). U tom su se razdoblju dogodila dva vala nasilnog progona i iseljavanja hrvatskog i bošnjačkog stanovništva: prvi val išao je s prostora koje je Vojska Republike srpskoga naroda, potpomognuta postrojbama JNA, »čistila« od nesrpskog življa. Smjer iseljavanja

bile su Hrvatska, dijelom Slovenija i zapadnoeuropske zemlje. Drugi val dogodio se nakon početka bošnjačko-hrvatskog sukoba. Hrvati su prognani i iseljeni iz pretežito bošnjačkih sredina, a Bošnjaci iz pretežito hrvatskih sredina. Unutar tog vala iz većih se gradova iselio i veći broj građana srpske nacionalnosti. Pejanović analizira i politiku vladajućih stranaka prema povratku izbjeglica i raseljenih osoba u poslijeratnom razdoblju. Srpska demokratska stranka (SDS) nije zagovarala povratak Srba na područja Federacije BiH, dok je Stranka demokratske akcije – SDA zagovarala povratak Bošnjaka na područja Republike Srpske. Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) zagovarala je gradnju novih naselja za Hrvate iseljene s područja Republike Srpske i s većinskih bošnjačkih područja u Federaciji BiH i nije inzistirala na povratku Hrvata na područja RS-a, a posebno ne na područja Bosanske Posavine. Zbog trajnog iseljavanja tijekom i nakon rata Bosna i Hercegovina je kao prvo izgubila više od 800 000 stanovnika, što se može smatrati demografskim gubitkom, i drugo, u njoj je u tom ratnom razdoblju izvršena »radikalna promjena etničke strukture općina i gradova«, što svjedoče prikazani primjeri gradova Mostar, Bihać i Kakanj. Analizirajući demografsko-migracijske probleme Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Pejanović navodi nekoliko uzroka njihova iseljavanja: 1) nemogućnost zapošljavanja, 2) teškoće u postizanju kulturne ravnopravnosti, 3) osjećaj neravnopravnosti hrvatskoga naroda zbog dvoentitetske podjele države Bosne i Hercegovine i 4) neizvjesna politička budućnost Bosne i Hercegovine. Međutim, taj vidljivi proces iseljavanja hrvatskoga naroda ne sprječava ni aktualna vlast u Bosni i Hercegovini niti postojeće hrvatske političke stranke u BiH, kao ni međunarodna zajednica. Međutim, zbog kontinuiranog smanjenja broja građana hrvatske nacionalnosti u ukupnom broju stanovnika BiH javlja se opasnost stvaranja jednoga »novog geopolitičkog stanja«, u kojemu bi moglo nestati »multietničko biće Bosne i Hercegovine i njezina specifična državnost«.

Tomo Vukšić u članku *Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996–2008)* analizira suvremenu demografsku sliku Bosne i Hercegovine s posebnim osvrtom na katolike

(Hrvate). Navodi, između ostaloga, i tri glavna razloga demografskog stagniranja Hrvata: 1) neuspjao povratak prognanika i raseljenih, 2) vrlo negativan prirodni priraštaj Hrvata koji su ostali u BiH i 3) novo iseljavanje Hrvata. Don Tomo nudi i preliminarna rješenja takvih negativnih demografskih trendova. Kao prvo, treba i dalje ustrajavati na povratku prognanih i raseljenih, učiniti sve kako bi se zaustavio već narasli val iseljavanja i podigao natalitet. No, cjelovita rješenja navedenih problema vidi ponajprije u gospodarskom razvitku Bosne i Hercegovine, posebno gospodarskom razvitku krajeva naseljenih Hrvatima katolicima, zatim u političkoj sigurnosti u BiH, jačanju kredibiliteta Katoličke crkve, jačanju veza s Republikom Hrvatskom, ali i gradnjom i jačanjem institucija nacionalne kulture.

Mediji su u prošlih dvadeset godina odigrali važnu ulogu, kako u konstruiranju države Bosne i Hercegovine tako i u njezinu destruiranju. Analizu te uloge daje **Slavo Kukić** u članku *Mediji u BiH – stanje i mogući pravci razvoja*. Troetnička podijeljenost države i društva, nastala početkom 90-ih godina 20. stoljeća i nastavljena tijekom i neposredno nakon rata, odrazila se i na medije. U ratu su stvorena »tri potpuno odvojena medijska sustava« koja su nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma (1995) od ratnohuškačkih prešla u miroljubivije vode, iako ratnohuškačka logika nije potpuno iščezla. No pozitivni trendovi u medijima mogu se primijetiti tek od 2000. godine, posebno kada je riječ o novinarskim slobodama, iako vodeće političke elite nastoje i dalje zadržati kontrolu nad medijima. U sklopu te analize Kukić ne bježi od rasprave o hrvatskome nacionalnom kanalu, o problemima koji su se javljali u svezi s tim i koji se još uvijek javljaju. Prihvati li se zahtjev većine zastupnika hrvatskih stranaka u bosanskohercegovačkom parlamentu za uspostavom kanala na hrvatskom jeziku, doći će, smatra autor, do preseljenja preostalog dijela hrvatskoga naroda, iz već sada ratom uspostavljenih »etničkih oaza« u neka druga jednonacionalna hrvatska područja. Uspostavom vlastitoga nacionalnog kanala postavit će se pitanje ljudskih (stručnih, profesionalnih) potencijala za njegovo funkcioniranje, kao i pitanje njegova financiranja. Kukić rješenje vidi u osmišljavanju javnoga RTV servisa kao pretpostavke europske budućnosti BiH, za što bi

bilo potrebno, kao prvo, izgraditi jedinstven – i jedini – RTV servis na razini države BiH (umjesto dosadašnja tri RTV javna servisa) i, drugo, zakonodavac bi uspostavljanjem jedinstvenoga RTV servisa morao stvoriti pretpostavke za strukturu »koja će biti u funkciji spajanja a ne razdvajanja, u funkciji njegovanja različitosti kao bogatstva a ne usuda, u funkciji savlađivanja strahova i frustracija i gradnje povjerenja i spremnosti na zajednički život«. Autor ne odbacuje ni mogućnost postojanja piramidalnog ustroja medijskog sustava u BiH, gdje bi kao u današnje vrijeme na vrhu bio Javni RTV servis BiH, a ispod njega regionalni – entitetski ili neki drugi – servisi, uz napomenu da bi se regionalni mediji trebali baviti isključivo regionalnim temama.

Milenko Brkić i Marko-Antonio Brkić u članku *Dvije škole pod jednim krovom – od segregacije do koedukacije* upozoravaju na probleme koji u bosanskohercegovačkom društvu nastaju daljnjim postojanjem dviju škola pod jednim krovom. Autori su mišljenja da takve škole ne razvijaju »koncept koedukacije«, nego uglavnom rezultiraju »izolacijom, nesnošljivošću i diskriminacijom«. Najočitiije je to u projektu »dvije škole pod jednim krovom«. Uz sav izgrađujući simbolički potencijal koji ovaj projekt nosi, pa kad je u pitanju i sudbina države Bosne i Hercegovine i njezinih konstitutivnih naroda, u javnosti su uglavnom prezentirani sve teškoće i svi problemi, dugoročna nužnost *statusa quo* i nemogućnost bilo kakva napretka. Jedan dio kreatora takvih politika radi to svjesno, s konkretnim ciljem, svjesni svih napetosti koje iz toga proizlaze. Autori su mišljenja kako je za sve građane u Bosni i Hercegovini sudbinski važno »prepoznati, priznati i prihvatiti različitosti«. Međutim, od ključnog je značenja za razvitak hrvatskoga naroda, posebno u BiH, potreba kod djece i mladeži razvijati sposobnosti i umijeća za suodnose unutar različitih kultura, kako bi u drugima i drugačijima otkrivali sličnosti i razlike. U komunikaciji s drugima potrebno je, smatraju oni, prestati tražiti smetnje i prepreke i pritom zlorabiti pitanje identiteta; umjesto toga treba tražiti »miroljubive i kreativne odnose«. Na temelju analiza stanja u nekoliko takvih škola naznačuju da projekt dviju škola pod jednim krovom još nije u stanju odgajati mlade ljude za suživot u toleranciji.

Ivan Cvitković se u radu *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini* dotaknuo važnoga pitanja identiteta, prije svega pitanja tko su »bosanski Hrvati« a tko »Hrvati u BiH«, kao i pitanja jezičnoga i političkog identiteta te demografske slike BiH koja je bitno izmijenjena posljedicom rata. Cvitković primjećuje kako je BiH kroz svoju povijest opterećena odnosom i isprepletenošću vjerske i nacionalne pripadnosti. Zato će se u Bosni i Hercegovini, zbog nacionalnih i konfesionalnih odnosa, u organiziranju političkoga života, uvijek javljati nacionalne i konfesionalne prepreke, što stvara pogodne okolnosti za konstantno njegovanje kulta straha (strah od ugroženosti, strah od obnove rata, strah od besperspektivnosti, strah od osiromašenja, itd.). Shodno tome, smatra Cvitković, bosanskohercegovačko društvo se 90-ih godina 20. stoljeća pokidalo po nacionalno-konfesionalnim šavovima i to traje do danas. Po pitanju nacionalnog identiteta Hrvata u BiH, autor zaključuje kako hrvatska nacija jest matična nacija Hrvata u BiH, ali im Hrvatska nije matična, ni rezervna domovina. Matična (i jedina) domovina je Bosna i Hercegovina, stoga se postavlja pitanje zašto se onda Hrvatima u BiH nameće status »dijaspor«.

Željko Ivanković u tekstu *Hrvatska književnost u BiH prema cjelini hrvatske književnosti i cjelini (moguće) bosanskohercegovačke književnosti* polazi sa stajališta kako je u Republici Hrvatskoj u mirne vode ušlo »dramatično konstituiranje nove hrvatske književnosti«, dok je razumijevanje te iste književnosti na margini, a to znači u Bosni i Hercegovini, ostalo i dalje difuzno. Iako su književnost i jezik bosanskohercegovačkih Hrvata integralni dio hrvatske kulture, ipak bi bilo potrebno propitivati mogu li ta hrvatska kultura, književnost i jezik biti i sastavnim dijelom neke buduće bosanskohercegovačke književnosti. Ivanković analizira stanje unutar hrvatske književnosti koja je bila svedena na granice NR/SR Hrvatske i u nju se moglo ući i ulazilo »samo mjestom stanovanja (makar i privremenog!), a to je najčešće značilo preko Zagreba«. Za tu književnost nisu postojali Hrvati i njihova književnost izvan ondašnjih republičkih granica, pa tako ni Hrvati i njihova književnost u Bosni i Hercegovini. Analizira nekoliko respektabilnih izdanja u kojima se prikazuju najvažnija dostignuća u hrvatskoj književnosti, kao što su *Pet stoljeća hrvatske*

književnosti, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva*, Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* te Viskovićev pregled hrvatske književnosti u *Enciklopediji Jugoslavije* i zaključuje: »Službeni književni Zagreb (*establishment!*), čini se mnogima, hrvatsku književnost ne vidi i ne prepoznaje izvan Zagreba, izvan granica što ih čine remiza i krajnja odredišta tramvaja. A pisci izvan središta to vide kao diskriminaciju prouzročenu ponajprije bahato uzgajanom neinformiranošću, nezainteresiranošću, dakle nečitanjem, pa i kod onih koji kritički pogled dobace (čak!) i do Osijeka ili Splita i Dubrovnika. A piscima iz BiH se s mnogo razloga čini da službeni književni Zagreb (*establishment!*) i dalje jedva da pogled prebaci preko Une, Save ili Dinare... No, sad se barem o tim stvarima može pisati bez ideološke zadržke i sad su one [te stvari] samo unutarhrvatski problem.« Posebnu pozornost, međutim, posvećuje hrvatskoj književnosti u Bosni i Hercegovini, pokušavajući pronaći odgovor na pitanje je li hrvatska književnost u BiH sastavnica sveukupne hrvatske književnosti, ili je ona hrvatska sastavnica književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačke književnosti. Tražeći odgovor na ta pitanja Ivanković, zapravo, upozorava na »problem odnosâ unutar cjeline hrvatske književnosti«, kao i na »problem razumijevanja cjeline hrvatske književnosti u BiH kao njezina 'corpus separatuma'«.

Luka Markešić, analizirajući *ulogu Katoličke crkve u integrativnim procesima u BiH*, polazi od postavke kako religije imaju integrativnu i dezintegrativnu ulogu u društvu. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, Katolička crkva je imala vrlo snažnu integrativnu ulogu, posebno u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine »sa specifičnim modelom pluralizma nacija, kultura i religija«. Katolička crkva je to činila, navodi fra Luka, sa stajališta svjetovnosti, ali ne apsolutizirajući pritom državu. Koliko je Katolička crkva bila zauzeta uspostavom Bosne i Hercegovine kao države i kao multikulturnog društva vidljivo je iz javnih istupa najviših crkvenih predstavnika, od Pape Ivana Pavla II., koji je snažno podupirao neovisnost i samostalnost Bosne i Hercegovine, pa do mjesnih biskupa (kardinala Vinka Puljića) i redovničkih provincijala (fra Petra Anđelovića), za što fra Luka navodi i odgovarajuće primjere. Međutim, kaže i kako u najnovijoj

bosanskohercegovačkoj povijesti određeni predstavnici Katoličke crkve nisu bili dorasli svojem poslanju u uspostavi društva povjerenja i tolerancije, nego su bili u službi dezintegrativne nacionalno-stranačke politike. Navodi kako je »dio viših i nižih crkvenih poglavara, protivno javno obznanjenim stavovima mjesne i univerzalne crkve, djelovao teoretski i praktično za ostvarenje plana podjele BiH bez obzira na zločine koji su se time činili, od etničkog čišćenja do genocida, i to se toleriralo bez primjene opravdanih sankcija prema njima«.

Alen Kristić u članku *Vjerske institucije u BiH: govor »razro-kosti«?* propituje u kojoj je mjeri javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini odgovoran i u kojoj je mjeri taj govor »autentičan teološki govor«. Stoga on u prvom dijelu članka analizira načelne oznake autentičnoga teološkog govora, dok u drugom dijelu govori o simptomatičnim obilježjima javnoga govora vjerskih institucija u BiH, koje imenuje kao »nesposobnost prihvaćanja kritike, odsuće samokritike, posredovanje krivog načina pripadanja, bešćutna usredotočenost na sebe, relativizam bez stvaralaštva, nepovijesnost i neprijateljstvo spram sekularizacije te robovanje tvrdoglavom poricanju krivnje«. U trećem dijelu članka daje dijagnozu takvoga stanja s obzirom na navedeni javni govor religijskih institucija, a u četvrtome naznačuje i terapiju kako postojeći javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini učiniti istinskim teološkim govorom.

Ivan Markešić